

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН ПІВДНЯ УКРАЇНИ у 60-х роках ХХ ст. (історіографія проблеми)

Розкрито стан вивчення проблеми соціально-економічного стану Півдня України у 60-х роках ХХ ст. Охарактеризовано наукові розвідки минулих років та сучасності. Подано огляд наукової літератури з досліджуваної теми відповідно до проблемно-хронологічного принципу історіографії. Відповідно до авторських концепцій розуміння соціально-економічних реформ зазначеного періоду, розкрито найважливіші досягнення та прорахунки здійснених перетворень. Дана оцінка ступеню висвітлення поданої теми.

Ключові слова: вітчизняна історіографія, зарубіжна історіографія, хронологічний принцип, тематичний принцип.

Раскрыто состояние проблемы социально-экономического положения Юга Украины в 60-х годах ХХ в. Охарактеризовано научные исследования прошлых лет и современности. Дан обзор научной литературы по исследуемой тематике в соответствии с проблемно-хронологическим принципом историографии. Согласно авторским концепциям понимания социально-экономических реформ указанного периода, раскрыто важнейшие достижения и просчеты осуществленных преобразований. Дана оценка степени освещения данной темы.

Ключевые слова: отечественная историография, зарубежная историография, хронологический принцип, тематический принцип.

The scientific reconstruction of the history of the Ukrainian people is an important prerequisite for its full national-spiritual life. An objective analysis of historical experience contributes to the solution of modern problems, determination of the dominant social orientation further development.

The past of the southern region of Ukraine is behind a particular scientific interest. The historical development of the South during the Soviet period is not adequately covered in the literature, which poses a problem its comprehensive analysis to national historical science. The proposed work is an attempt to analyze and systematize the works of scientists regarding to socio-economic situation of the Southern Ukraine in the 60`s of the twentieth century, during the so-called "The Khrushchev thaw" and reforms in the middle of the 60`s.

The modern socio-economic situation in Ukraine adds the relevance to the subject especially in the context of economic reforms, which will have to start work in the nearest future. The analysis of historical experience of social and economic construction, namely a period of rapid rise of productive forces and improvement of social area enables an opportunity to the most pragmatically and reasonably carrying out the socio-economic reforms in modern Ukraine. Therefore the history of socio-economic changes in the 60`s of the twentieth century this is the two waves of reforms are important for making modern concepts of development. Because the global economic crisis poses a real challenges before Ukrainian people and the ability to compete in a global world. As a result of this, in the opinion of the author, appeal to own historical experience can help overcome the crisis in modern Ukraine.

The review of scientific literature of the investigated subject realized according to problem-chronological concept of historiography.

Based on comprehension of national and foreign historiography investigated the socio-economic state of the south of Ukraine during the period of reforms in the 60`s of the twentieth century. They were an attempt of improving the Soviet totalitarian system. The article highlights the specificity of region`s development during the indicated period. It based on the analysis of little known and previously not used archival documents and published sources.

Keywords: national historiography, foreign historiography, chronological principle thematic principle memoirs.

Наукове відтворення історії українського народу є важливою передумовою його повноцінного національно-духовного життя. Об'єктивний аналіз історичного досвіду сприяє вирішенню сучасних проблем, визначенню домінуючих суспільних орієнтирів подальшого розвитку держави.

Особливий науковий інтерес викликає минуле південноукраїнського регіону. Історичний розвиток Півдня у радянський період недостатньо висвітлений в літературі, що ставить перед вітчизняною історичною наукою завдання його комплексного дослідження. Пропонована стаття є спробою аналізу та систематизації робіт науковців, що стосується соціально-економічного стану названого регіону в 60-ті рр. ХХ ст. під час так званої «Хрущовської відлиги» та реформ зазначеного періоду.

Актуальність теми пояснюється сучасним соціально-економічним станом в Україні особливо в контексті економічних реформ, які мають реалізуватися в найближчому майбутньому. Аналіз історичного досвіду соціально-економічного будівництва, а саме період швидкого піднесення продуктивних сил і покращення соціальної сфери, дає можливість найбільш прагматично і виважено провести реформи в сучасній Україні. Тому історія соціально-економічних перетворень в 60-ті рр. ХХ ст., а це дві хвилі реформ, є важливою для вироблення сучасних концепцій розвитку. Адже світова економічна криза ставить перед українським народом реальні виклики та здатність конкурувати в глобальному світі і в зв'язку з цим, на переконання автора, звернення до історичного досвіду може допомогти подолати кризові явища в сучасній Україні.

Огляд наукової літератури з досліджуваної теми здійснено відповідно до проблемно-хронологічного принципу історіографії. На основі критичного осмислення вітчизняної та зарубіжної історіографії досліджено соціально-економічний стан в південноукраїнському регіоні періоду реформ 60-х років, які стали спробою удосконалення радянської тоталітарної системи.

Розвиток Радянського Союзу в 60-ті рр. ХХ ст. привертає увагу багатьох вчених, що зумовлюється неоднозначністю окресленого періоду, коли з одного боку проявилася

глибока криза радянської тоталітарної системи, з іншого – з метою корегувати збанкрутілий політичний курс здійснено перші спроби її реформування.

Історіографію робіт, що тематично дотичні до означеної проблематики можна умовно поділити на групи:

– За хронологічними принципами – на радянську (60-і початок 90-х рр.); сучасну (початок 1990-х – 2014 рр.). Окрему групу складає закордонна історіографія.

– За тематичними принципами:

1) узагальнюючі праці з історії народного господарства, промисловості, сільського господарства, соціального розвитку України;

2) проблемно-тематичні, – що присвячені розвитку окремих галузей, напрямів підготовки та етапам реформування економіки;

3) регіонально – тематичні, – захід, схід, південь, – певних міст та селищ;

4) тематично-спрямована науково-популярна література за розвитком окремих галузей та підприємств (історія заводів і установ).

Протягом кількох десятиліть створена певна наукова база дослідження економічних та соціальних процесів в УРСР в 60-х рр. ХХ ст., проте, південна Україна не стала предметом окремого дослідження.

Зважаючи на те, що в СРСР панувала тоталітарна система управління, коли всі сфери життя суспільства перебували під постійним державним контролем, історіографія цього періоду не позбавлена ідеологічної заангажованості та тенденційності. Розвиток Півдня розглядався виключно в контексті історії радянської України. В цей час виходить ряд комплексних досліджень, як з історії України в цілому, так і стосовно соціально-економічних питань та духовних змін 1960-х рр. В цьому переліку слід відзначити «Історію народного господарства УРСР» [33], «Історію селянства УРСР» [34], «Історію робітничого класу» [35], багатотомне видання «Історія Української РСР» [36], в яких тогочасні процеси реформування розглядаються як необхідний етап змін системи управління, як важливий фактор її удосконалення. Названі роботи написані у відповідності до марксистського підходу, однак не зважаючи на заідеологізованість, вони ґрунтуються на значній фактичній основі.

Радянська історіографія приділяла багато уваги реформуванню народного господарства, як в кінці 1950 на початку 1960-х рр., так і економічним реформам другої половини 1960-х рр. У роботах А. І. Алексєєва [2], В. Беззуба [7], Л. Ю. Беренштейна [9 с. 65-71], І. Н. Буздalова [12; 13], П. С. Костика [44], М. Д. Руденка [67], приділено увагу питанням соціально-економічного розвитку українського села. Автори намагаючись об'єктивно розкрити сутність аграрних реформ, змушені були всі соціально-економічні зміни на селі характеризувати виключно позитивно. Проте навіть за таких умов підкреслювалось хронічне відставання рівня життя селян від міського.

О. О. Малько [52] досліджував стан промисловості та шляхи допомоги робітників селу. П. П. Панченко [63], В. С. Петренко [65] проаналізували зміни в житті українського села. Низка праць М. В. Берегеди [8 с. 53-59], Ю. П. Орловського [59], присвячена реформам промисловості, управлінням та змінам суспільно-політичного життя.

Друга група – це історики компартії України П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, Л. М. Гордієнко, І. П. Кожукала [14; 38]. Вони розцінювали події кінця 50-60-х рр. ХХ ст., у Радянському Союзі, як неправомірну ревізію основних засад соціалізму, засуджуючи їх ініціатора М. Хрущова. На загальносоюзному тлі не відрізнялась оригінальністю й українська радянська історіографія. Вона також характеризувалася особливою догматичністю і консерватизмом. Основні зусилля українських істориків спрямовувались на апологетику політики партійно-державного керівництва Радянського Союзу щодо України. Важливі моменти розвитку краю знаходили відображення тільки на сторінках місцевих видань та багатотомній «Історії міст та сіл Української РСР» (насамперед, Миколаївська, Одеська та Херсонська області) [27-29].

Важливими для теми є праці О. Г. Захарченка [23; 24], які стосувались різних галузей сільського господарства саме Миколаївщини та південного регіону УРСР. Вийшли історії заводів «Дормашини», «Чорноморського суднобудівного заводу», «Екватор», окремих господарств області [21; 63].

Зміна на початку 1990-х рр. історичної парадигми призвела до розриву із старою методологією. Поступово відбувається звільнення суспільних наук від ідеологічної заангажованості. Розпочався якісно новий етап у дослідженні суспільно-політичних та економічних процесів 60-х рр. ХХ ст., як в Україні в цілому, так і в окремих регіонах. Доступ до архівних матеріалів дозволив науковцям більш об'єктивно розкрити суперечливий і драматичний характер подій, непослідовність і обмеженість політики кремлівського керівництва, щодо УРСР. Важливим досягненням сучасної української історіографії є відхід від марксистської концепції історичного розвитку. Наукові студії вітчизняних вчених збагатилися новітніми концепціями західної історіографії: теоріями модернізації, тоталітаризму, повсякденності. Сьогодні дослідники при застосуванні методологічних підходів і концепцій, враховують плюралізм поглядів та думок. Змістовними роботами, написаними на нових методологічних позиціях стали, насамперед, узагальнюючі праці з історії України [10; 30-32].

Значний інтерес у контексті висвітлення багатьох аспектів історії України 1960-х рр. викликають праці В. Барана, в яких на широкій джерельній основі аналізуються процеси суспільно-політичного розвитку УРСР у зазначений період [3-5]. Автор детально висвітлює процеси реформування державних відносин, національне та культурно духовне життя республіки. С. В. Кульчицький [46], В. М. Литвин [51] звертають увагу на позитивні та негативні наслідки процесу реформування 60-х рр. в ХХ ст. Стан економіки подають Т. І. Дерев'янкін [19, с. 3-14], Б. Д. Лановик [47], В. М. Ковальчук [39]. На їх думку лейтмотивом розвитку країни в означений період стало перманентне реформування основних засад економіки в напрямі досягнення гармонії між директивними та економічними методами управління. Т. І. Дерев'янкін звертає увагу на те, що в цілому своєчасно проголошувалися основні напрямки реформування економіки: відмова від надмірної централізації планування і управління, розширення господарської самостійності підприємств, більш широке використання ціни, прибутку, кредиту та інших економічних важелів у господарчій

практиці [19 с. 3-14]. Економічні реформи 60-х рр. ХХ ст. привертають увагу різних дослідників (М. В. Лазарович, Т. М. Леоненко, Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко, М. І. Сарай, П. І. Юхименко), які зробили певний внесок у вивчення та аналіз окремих аспектів проблеми [47].

У центрі уваги В. В. Іваненко [26], П. В. Киридона [37 с. 214-231], Л. В. Ковпака [40] – суспільне життя, В. М. Даниленко [18 с. 411-476], О. В. Лісовської [49], С. С. Падалки [62] – життя українського села в умовах реформи 60-х рр. ХХ ст. В 2004 р. вийшла узагальнююча праця О. М. Завальнюка «Аграрна історія» [20].

Окремо слід виділити групу праць, які стосуються регіональної історії. Наприклад, узагальнюючі праці з історії Миколаївщини, як колективні [54; 55], так і окремих авторів: О. В. Білюка, О. М. Гаркуші, І. С. Павлика, М. П. Тригуба, В. П. Шкварця, М. М. Шитюка [58; 61]. У виданнях матеріалів конференцій [54;55]. М. М. Шитюк, П. І. Соболев, Н. Д. Колосовська представили дослідження історії політичних партій Миколаївщини, Н. Д. Колосовська, В. Я. Рагулін, М. М. Шитюк підготували документальні наукові праці з історії України [41;42].

Певний внесок у розробку проблем з історії України 60-х рр. ХХ ст., зробили зарубіжні вчені, як з української діаспори так і представники західноєвропейської та американської наукових шкіл. Оцінюючи загалом позитивно реформи з лібералізації системи, автори вказували на їх непослідовність. Насамперед, найбільш аргументовано така позиція представлена в дослідженнях українських діаспорних вчених Л. Лисенка, І. Лисняка-Рудницького [50], М. Руденка [67].

Західна історіографія проблеми також досить багатопланова та змістовна. Праці

відомих закордонних науковців характеризуються ґрунтовністю та аргументованістю викладу, зверненням уваги до історії повсякденності та аналізом мікроісторії, усної історії, морально-психологічної атмосфери суспільства. В цьому контексті потрібно згадати праці А. Алексеєва [2], Д. Боффа [11], О. Вербицької [15], М. Геллера [17], О. Зубкової [25], М. Маля [53], Д. Хоскінга [69]. Дослідники розглядають перетворення в різних галузях економіки, звертають увагу на труднощі реформування і сходяться на думці, що реформи в кінцевому підсумку не могли вийти і не вийшли за рамки догматичного соціалізму.

Отже, огляд літератури дає підстави стверджувати, що вітчизняними і зарубіжними науковцями створено цілу низку праць, як з загальних, так і з окремих вузлових питань історії України 60-х рр. ХХ ст. В той же час, спеціального дослідження соціально-економічного стану півдня України, не має. Проте, без глибокого аналізу тогочасних подій в південному регіону не можливо відтворити загальної картини суспільного та економічного життя України в окреслений період.

Таким чином, історіографія соціально-економічних перетворень 60-х рр. ХХ ст. досить багатопланова. Згадані автором представленої статті наукові праці не вичерпують перелік публікацій, які стосуються різних аспектів проблеми. Отже, вивчення історіографічних досліджень із проблем соціально-економічного розвитку Півдня України 60-х рр. ХХ ст., свідчить про відсутність комплексних робіт за визначеною тематикою. Переважна більшість праць висвітлює окремі аспекти. Вони поповнюють історіографію новими підходами та концепціями, але не дозволяють комплексно відтворити проблему.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аксютин Ю. В. Хрущёвская «оттепель» и общественные настроения в СССР в 1953-1964 гг. / Ю. В. Аксютин. – М. : РОССПЭН, 2004. – 488 с.
2. Алексеев А. И. Многоликая деревня: населения и территория / А. И. Алексеев. – М. : Мысль, 1990. – 266 с.
3. Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953-1985. – Львів, 1992. – 124 с.
4. Баран В. Україна 1950-1960-х років: еволюція тоталітарної системи / В. Баран – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – 448 с.
5. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 рр.) / В. Баран, В. Даниленко – К. : альтернативи, 1999. – 365 с.

6. Баран В. Україна в новітня історія (1945-1991 рр.) / В. Баран – Львів, 2003.
7. Беззуб В. Економічні проблеми розвитку сільського господарства УРСР на сучасному етапі / В. Беззуб, В. Зимовець. – К. : Політвидав, 1974. – 112 с.
8. Берегеда М. В. Становлення населення нижньодунайського регіону до процесу десталінізації (1953-1964) / М. В. Берегеда. // Наукові праці . Серія «Історичні науки». – Вип.127. Т. 140. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. – 164 с.
9. Беренштейн Л. Ю. Комуністи в боротьбі за неухильне піднесення сільського господарства (1953-1963 рр.) / Л. Ю. Беренштейн, І. Шульга // Український Історичний Журнал. – К. : Наукова думка, 1963. – № 5. – С. 65-71.
10. Бойко О. Д. Історія України у ХХ столітті (20-90-ті роки): Навч. посібник для студентів. / О. Д. Бойко – Ніжин, 1994. – 256 с.
11. Боффа Дж. Історія Советського Союзу. В 2-х т. – Т. 2. От отечественно войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущев. 1941-1964 / Дж. Боффа. – М. : Международные отношения, 1994. – 632 с.
12. Буздалов И. Н. Материальное стимулирование и подъем колхозного производства / И. Н. Буздалов, И. Я. Карлюк, В. А. Морозов. – М. : Колос, 1965. – 248 с.
13. Буздалов И. Н. Экономическая эффективность интенсификации сельскохозяйственного производства / И. Н. Буздалов. – М. : Колос, 1966. – 390 с.
14. Варгатюк П. Л. Сторінки історії компартії України / П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, Л. М. Гордієнко. – К. : Либідь, 1990. – 488 с.
15. Вербицкая О. М. Российское крестьянство: от Сталина к Хрущеву (середина 40-х – начало 60-х гг.) / О. М. Вербицкая, отв. ред. И. Е. Зеленін; Российская академия наук. Институт истории России. – Науч. изд. – М. : Наука, 1992. – 224 с.
16. Врублевский В. К. Владимир Щербицкий: Правда и выпелы, записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты / В. К. Врублевский. – К., 1993. – 254 с.
17. Геллер М. Я. Утопия у власти / М. Я. Геллер, А. М. Некрич. – М. : Изд-во «МИК», 2000. – 856 с.
18. Даниленко В. М. Українське село в добу реформ М. Хрущова / В. М. Даниленко, І. М. Романюк // Історія Українського селянства у 2-х т. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 2. – С. 411-476.
19. Дерев'янкін Т. І. Відродження і спроби перебудови радянської економіки у післявоєнний період (1946-1991 рр.) / Т. Дерев'янкін // Актуальні проблеми економіки: науковий економічний журнал. – 2009. – № 7. – С. 3-14.
20. Завальнюк О. М. Новітня аграрна історія України: Навч. посібник / О. М. Завальнюк, І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка – НОВА, 2004. – 288 с.
21. Завод Экватор страницы истории / Под ред. В. Х. Ромашкан, Б. И. Медведев, С. А. Кантор, А. А. Гайдуков, К. Ю. Аржаткин, И. А. Назаренко, Е. П. Мазец, Б. А. Бугаенко, А. Ф. Галь. – Николаев : Аттол. – 2003. – 219 с.
22. Захарченко А. Г. Животных откармливают механизаторы / А. Г. Захарченко, М. В. Гетьманцев, Э. С. Орлов, Г. С. Тихонов. – Одесса : Маяк 1966. – 78 с.
23. Захарченко А. Г. Совершенствование форм организации труда в колхозах и совхозах Николаевской области / Тезисы доклада Всесоюзного семинара. – М.: Агропромиздат, 1979. – С. 21-29.
24. Захарченко А. Г. Коллективный подряд в сельском хозяйстве. – К. : Урожай, 1985. – 190 с.
25. Зубкова Е. Общество и реформы 1945-1964 / Е. Зубкова – М. : Издательство центр «Россия молодая», 1993. – 198 с.
26. Іваненко В. В. Очищення правдою: Відома і невідома Україна в об'єктиві історії ХХ сторіччя / В. В. Іваненко, А. І. Голуб, О. А. Удод. – К. : Генеза, 1997. – 300 с.
27. Історія міст і сіл УРСР. Миколаївська область – К. : УРЕ АН УРСР, 1981. – 710 с.
28. Історія міст і сіл УРСР. Одеська область – К. : УРЕ АН УРСР, 1968. – 623 с.
29. Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область – К.: УРЕ АН УРСР, 1972. – 688 с.
30. Історія України: нове бачення: У 2 т. / Авт. кол.: О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр, О. П. Моця, О. В. Русина, В. Г. Сарбей, В. А. Смолій, Ф. І. Стеблій, В. С. Степанков, Т. В. Чухліб; Під ред. В. А. Смолія. НАН України. Інститут історії України. – Т. 1. – К. : Вид-во “Україна”, 1995. – 350 с.
31. Історія України: нове бачення. У 2 т. / Під ред. В. А. Смолія. – Т. 2. – К. : Україна, 1995. – 350 с.
32. Історія України / Кер. авт. кол. Ю Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – 488 с.
33. Історія народного господарства Української РСР: У 3 т., у 4 кн. Т. 3. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938 – 80-ті рр.): Кн. 1. Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938-1960 рр.) / ред. І. І. Лукінов. – К. : Наукова думка, 1985. – 465 с.
34. Історія селянства Української РСР: У 2 т. Т. 2. Від Великого Жовтня до наших днів / Ред. кол. тома: І. І. Компанієць, І. Х. Ганжа, І. І. Слинько; Академія Наук Української РСР, інститут історії. – К. : Наукова думка, 1967. – 534 с.
35. Історія робітничого класу РСР / Ред. Д. Є. Лось. – К. : Наукова думка, 1967. – 567 с.
36. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. Т. 8. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945-70-ті рр.). Кн. 2. Українська РСР в період розвинутого соціалізму і будівництва комунізму (кінець 50-х – 70-ті рр.) / АН УРСР. Ін-т історії; Голова редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін.; Редкол. тому: А. В. Лихолат (відп. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1979. – 698 с.
37. Киридон П. В. Десталінізація в Україні: перспективні проблеми дослідження / П. В. Киридон // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика – К. : Ніка-Центр, 2006. – С. 214-231.

38. Кожукала І. П. Компартия України в добу «відлиги» / І. П. Кожукала // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 39-51.
39. Ковальчук В. М. Історія економіки та економічної думки: Навч. посібник / В. М. Ковальчук, М. В. Лазарович, М. І. Сарай. – К. : Знання, 2008. – 647 с.
40. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000) / Л. В. Ковпак. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2003. – 250с.
41. Колосовська Н. Д. Політичні партії України на Миколаївщині ХХ ст. / Н. Д. Колосовська, П. І. Соболь, М. М. Шитюк. – Миколаїв, 1996. – 157 с.
42. Колосовська Н. Д. Цікава історія України / Н. Д. Колосовська, В. Я. Рагулін, М. М. Шитюк. – Миколаїв, 1997. – 140 с.
43. Конюх В. В. Стимулювання отримання освіти без відриву від виробництва в 50-60-х рр. ХХ ст. (правовий аспект) / В. В. Конюх // Наукові праці: Серія «Історичні науки». – Вип. 127. Т. 140. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 164 с.
44. Костик П. С. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: (Діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства південних областей УРСР, 1939-1975 рр.) / П. С. Костик. – Львів : Вища школа, 1980. – 168 с.
45. Крючков Ю. С. Нариси історії / Ю. С. Крючков. – Миколаєва : Хрестоматія. – Миколаїв, 2002. – 126 с.
46. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956-1964) / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 102-114.
47. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу: Підручник / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Г. М. Матейко. – К. : Вікар. 2005. – 486 с.
48. Левицький Б. Політика і суспільство в Радянській Україні 1953-1980 / Б. Левицький. – Едмонтон, 1984. – 243 с.
49. Лісовська О. В. Українське село у 60-ті першої половині 80-х рр. ХХ ст. (стан матеріально-технічної бази) / О. В. Лісовська. – Умань : Видавець «Сочинський», 2010. – 216 с.
50. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України / Відп. ред. Я. Грицак. – Львів : Меморіал, 1991. – 101 с.
51. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956-1965) / В. М. Литвин. – К. : Видавничий дім «Лі-Терра», 2004. – 272 с.
52. Малько О. О. Робітничий клас – трудівникам села / О. О. Малько. – К. : Наукова думка, 1978. – 135 с.
53. Маля М. Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії (1917-1991) / Пер. з англ. А. Д. Гриценка, П. С. Насади, Клещенко, В. П. Павленка / М. Маля. – К. : Мегатайп, 2000. – 608 с.
54. Матеріали ІІ Миколаївської обласної краєзнавчої конференції. Історія. Етнологія. Культура. Нові дослідження. – Т. ІІ. Історія і культура. – Миколаїв, 1997. – 157 с.
55. Матеріали І-ї Всеукраїнської студентської наукової конференції «Архасівські читання». – Миколаїв, 1993-1994. – 256 с.
56. Мерль Ш. Реформа ошибочная по своей концепции: заметки к истории аграрной политики при Хрущеве и Брежневев / Ш. Мерль; пер. с нем. Т. Н. Таценко // Проблемы всемирной истории. – СПб., 2000. – С. 262-271.
57. Миколаївщина: Літопис історичних подій / До 65-річчя утворення Миколаївської області – Херсон : Олді, 2002. – 708 с.
58. Миколаївщина в новітній історії. Миколаївщина в середині 1950-х-1990-х роках / Шкварець В. П., О. М. Гаркуша, М. М. Шитюк. – Миколаїв : ВД ПП Шатрай, 2007. – С. 162-188.
59. Орловський Ю. П. Труд молодежи в СССР. Правовое исследование / Ю. П. Орловский. – М., 1974. – 256 с.
60. Освіта на Миколаївщині у ХІХ – ХХ ст.: Історичний нарис. – Миколаїв. 1997. – 192 с.
61. Павлик І. С. Історія Миколаївщини / І. С. Павлик, М. П. Тригуб, О. В. Білюк. – Миколаїв, 1996. – 188 с.
62. Падалка С. С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60-80-ті роки ХХ ст.) / С. С. Падалка. – К. : Український Центр духовної культури, 2002. – 160 с.
63. Панченко П. П. Становище українського села (60-80-і рр.) / П. П. Панченко // Український історичний журнал. – 1989. – № 8. – С. 3-14.
64. Партийное руководство, организация и стимулирование сельскохозяйственного труда // Сборник ст. о передовом опыте в Украинской ССР. – К. : Урожай, 1974. – 250 с.
65. Петренко В. С. Село на шляхах піднесення: зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства Української РСР (1959-1969рр.) / В. С. Петренко. – К. : Наукова думка, 1970. – 348 с.
66. Плясков Л. А. Наш черноморский 1897-1987 / Л. А. Плясков, Л. М. Кучеренко. – М. : Мысль, 2003. – 385 с.
67. Руденко М. Д. Економічні монолози: (нариси катастрофічної помилки) / М. Д. Руденко; передм. П. Григоренка. – Б.м.: Сучасність, 1978. – 200 с.
68. Сторінки історії України: ХХ століття / за ред. С. В. Кульчицького. – К., – 1992. – 336 с.
69. Хоскинг Д. История Советского Союза (1917-1991) / Д. Хоскинг. – М. : Ваграус. – 1995. – 510 с.

Рецензенти: Маврін О. О., к.і.н., с.н.с.
Srogosz Tadeusz, dr hab., prof.